

Էդվարդ Ջրբաշյանի ծննդյան 90-ամյակին*
К 90-летию со дня рождения Эдварда Джрбашяна
To the 90th Birthday of Edward Jrbashyan

ԹՈՒՄԱՆՅԱՆԸ ԷԴՎԱՐԴ ՋՐԲԱՇՅԱՆԻ ԿՅԱՆՔՈՒՄ

ՍՈՒՄԱՆՆԱ ՅՈՎՅԱՆՆԻՍՅԱՆ

Ինչպես 20-րդ դարի երկրորդ կեսի, այնպես էլ արդի թունանյանագիտությունը անհնար է պատկերացնել առանց ակադեմիկոս Էդվարդ Ջրբաշյանի:

Հազվադեպ են այնպիսի գրականագետները, որոնց մեջ միաժամանակ և նույն ուժով դրսևորվում են գրականության պատմաբանի, տեսաբանի, հմուտ և բժախնդիր բանասերի, տեքստաբանի, քննադատի, տաղաչափության անզուգական մասնագետի և բազում այլ տաղանդներ: Ջրբաշյան ուսումնասիրողին բնորոշ էր այդ ամենի ներդաշնակ միասնությունը: Սակայն ամենից առաջ էդ. Ջրբաշյանը թունանյանագետ էր, քանզի գիտական նախասիրությունների առումով անկասկած ու անվերապահ նրա ամենամեծ ու գլխավոր սերը Հովի. Թունանյանի ստեղծագործությունն էր: Ազգային մեծ բանաստեղծը նրա համար պաշտամունքի առարկա էր. երբ կարիք էր զգացվում բարձրաձայնել ծննդյան տարեթիվը, ասում էր. «Ես ծնվել եմ Թունանյանի մահվան տարին՝ 1923 թվականին»¹: Այդ, ինչպես նաև Վահան Տերյանի ստեղծագործության նկատմամբ նրա մեծ սերը ծնվել էր դեռևս մանկության տարիներին:

Բացի Թունանյանի արվեստի իրական հմայքից, որը, կարծում ենք, ամենակարևորն է, եղել է նաև նպաստող երեք հանգամանք:

Նախ՝ Կոնդի Սուրբ Հովհաննես եկեղեցու բակի դպրոցում միջին դասարաններում Էդվարդի հայոց լեզվի և գրականության «թանկագին» ուսուցիչն էր Թունանյանի մտերիմ բարեկամներից մեկը՝ թարգմանիչ Հակոբ Սառիկյանը: Հանգամանք, որն ապագա գրականագետը համարում էր իր կյանքի բարեբախտություններից մեկը, քանի որ նրա շնորհիվ ճանաչեց ոչ միայն Թունանյան գրողին, այլև Թունանյան մտածողին ու մարդուն²: Սառիկյանի ազդեցությամբ դեռևս դպրոցական Էդվարդը փորձում է Թունան-

* *Խմբագրության կողմից*. 2013 թ. հոկտեմբերի 13-ին ԵԽՀ հայ բանասիրության ֆակուլտետում տեղի ունեցավ գիտական նստաշրջան՝ նվիրված էդ. Ջրբաշյանի ծննդյան 90-ամյակին: Տպագրում ենք այդ նստաշրջանում Ս. Հովհաննիսյանի և Մ. Ջանփոլադյանի կարդացած զեկուցումները:

¹ Է. Ջրբաշյան, Թունանյանի գրական ժառանգությունը (ուսումնասիրություններ և հոդվածներ), Եր., 2000, էջ 10:

² Էդվարդ Ջրբաշյանը տասնամյակներ անց հիշում է. «Դասերի ժամանակ և դասերից դուրս նա մեզ պատմում էր Թունանյանի հետ ունեցած հանդիպումների և գրույցների մասին: Նա մղում էր կարդալու Թունանյանին...» (Է. Ջրբաշյան, նշվ. աշխ., էջ 11):

յանի որոշ գործեր, ինչպես օրինակ՝ «Ճամփորդները» և այլ հեքիաթներ վերածել չափածոյի:

Այնուհետև որոշ դեր խաղաց նաև 1938 թ. գարնանը ուսանող ավագ եղբոր՝ Մխիթարի հրավիրատոմսով 15-ամյա Էդվարդի առաջին այցելութունը ԵՊՀ, որտեղ Թումանյանի մահվան 15-ամյակին նվիրված «անմոռանալի համալսարանական» երեկոյին գրականության պատանի սիրահարը ազդվեց հատկապես Արսեն Տերտերյանի՝ պոետի մասին ներշնչանքով ասված խոսքերից: Հենց այդ օրը պատանի գրասերը, ինչպես խոստովանում է հետագայում, հասկացավ, որ «Թումանյան ասածը միայն այնքան պարզ ու մատչելի թվացող տողերը չեն, որ այստեղ կան շատ խորքեր ու գաղտնիքներ...»³:

Ուսանողական տարիներին թեև ծնվեցին գրական բազմապիսի հետաքրքրություններ, սակայն «թումանյանական կողմնորոշումը» աներեր մնաց: Գրականագետն ասում է. «Ինչքան էլ խորացան և ընդլայնվեցին համաշխարհային գրականության, հատկապես դասական պոեզիայի իմացության շրջանակները, մազաչափ իսկ չսասանեցին իմ մեջ Թումանյանի մեծության համոզմունքը, նրա ստեղծագործությամբ մասնագիտորեն զբաղվելու ցանկությունը: Ընդհակառակը, Թումանյանն ինձ ներկայացավ... միջազգային գրականության լայն համաբնագրում... և այդ պատճառով էլ դարձավ ավելի գրավիչ, անփոխարինելի և անհրաժեշտ»⁴:

Այս մոտեցմանը զգալի չափով նպաստեցին նաև Մ. Մկրյանի դասախոսությունները, հատկապես նրա վարած «Թումանյան» հատուկ դասընթացը⁵:

Ջրբաշյան գիտնականն ու մտածողը մշտապես բնակություն հաստատեց թումանյանական աշխարհում: Ուսանողական մտարանից սկսվեցին նրա առաջին փորձերը թումանյանագիտության ասպարեզում, որոնցից էր Թումանյանի գեղագիտական հայացքների մասին զեկուցումը, իսկ 1949 թ. Ա. Ս. Պուշկինի ծննդյան 150-ամյակի առիթով գրեց «Թումանյանը և Պուշկինը» ուսումնասիրությունը: Նույն՝ 1949-ին «Գրական թերթում» տպագրվեց նրա «Ինչո՞ւ էր Թումանյանը սիրում Պուշկինին» հոդվածը, որն ազդարարեց բանասերի գրական գլխավոր նախասիրությունը, և որից հետո հինգ տասնամյակ անընդմեջ Թումանյանը մնաց գրականագետի հետազոտական աշխատանքի կենտրոնում:

Համալսարանն ավարտելուց անմիջապես հետո էդ. Ջրբաշյանը զբաղվեց գիտական այլ թեմաներով ոչ միայն այն պատճառով, որ կային գիտական այլ նախասիրություններ ու պարտավորություններ, այլ որ կար ծնրադիր վերաբերմունք Թումանյան-թեմային մոտենալու հարցում: Մեծ պատասխանատվություն է զգում յուրաքանչյուր ուսումնասիրող Թումանյանի կարգի մեծություններին մոտենալիս: Այդ մասին գրել են և՛ Հրանտ Թամրազյանը⁶, և՛ էդ. Ջրբաշյանը: Վերջինս խոստովանում է. «Ես դեռ ինձ պատ-

³ Նույն տեղում, էջ 12:

⁴ Նույն տեղում, էջ 13:

⁵ Հետագայում՝ իր դասախոսի մտքերը շարադրելիս, չգտնելով հղելու որևէ գրավոր աղբյուր, գերբարեխիղճ գրականագետը հղում էր Մ. Մկրյանի բանավոր դասախոսությունները:

⁶ Տե՛ս **Հրանտ Թամրազյան**, Հովհաննես Թումանյան: Բանաստեղծը և մտածողը, Եր., 1995, էջ 7:

րաստ չէի զգում մի այդպիսի ծանրություն բարձրացնելու համար: Բայց կարող եմ ասել, որ 50-ական թվականներին իմ կատարած բոլոր հիմնական աշխատանքների ընթացքում... ես ներքուստ նախապատրաստվում էի ինձ հիմնավորապես նվիրելու թունանյանագիտությանը»⁷: Եվ Ջրբաշյանը «խիզախեց» սկսած 1956 թ.-ից, իր «Թունանյանը և Պուշկինը» աշխատությանը և Նվարդ Թունանյանի «Թունանյանը և ռուս գրականությունը» մենագրության մասին գրախոսականով⁸: Այս առումով նրա գիտական կենսագրության մեջ կարևոր նշանաձող էր մեկ տարի անց լույս տեսած «Չարենցը և Թունանյանը» աշխատությունը, որից պարզ դարձավ, որ Չարենցի «թունանյանագիտական հանճարեղ կռահումները», ամենայն հայոց բանաստեղծի չարենցյան զնահատականները «եղել և այսօր էլ մնում են աշխատանքի ոգևորիչ ծրագիր»⁹:

Այսպես, Թունանյանի արվեստի նկատմամբ նրա սերը, սկիզբ առնելով դեռ մանկությունից, հետագայում ավելի ու ավելի խորացավ՝ ծնունդ տալով նորանոր հետազոտությունների: Ամենայն հայոց բանաստեղծի բոլոր ժանրերի ստեղծագործությունները՝ պոեմները, բալլադները, արձակը, քնարերգությունը, դարձան գրականագետի ուսումնասիրության նյութ: 1964 թ. ընթերցողի սեղանին դրվեց «Թունանյանի պոեմները» հիմնարար աշխատությունը¹⁰, որը ժանրակազմի ներդրում եղավ թունանյանագիտության մեջ: Ինչպես այդ, այնպես էլ հեղինակի հաջորդ մենագրությունները՝ «Թունանյանի բալլադները» (1969), «Թունանյան. Ստեղծագործության պոռթկումներ» (1988)¹¹, «Թունանյանը և հայ գրականության ավանդույթները» (1994)¹², «Թունանյանի գրական ժառանգությունը» (2000), նաև բազմաթիվ արժեքավոր հոդվածներ շրջադարձային դեր ունեցան: Նրա շնորհիվ 20-րդ դարի 60-ական թվականներից թունանյանագիտությունը լուրջ զարգացում ապրեց և թևակոխեց մենագրական հետազոտությունների շրջան: Գրականագետը հանգամանորեն անդրադարձավ արձակի ոճական-գեղարվեստական առանձնահատկություններին¹³: Նա կոտրեց Թունանյանի երկերի վերլուծության ավելի քան երեք տասնամյակ իշխող գռեհիկ-սոցիոլոգիական կարծրատիպը: Թունանյանին գաղափարական կաղապարներից դուրս

⁷ Է. Ջրբաշյան, նշվ. աշխ., էջ 14:

⁸ Տե՛ս «Գրական թերթ», Եր., 1956, դեկտեմբերի 9:

⁹ «Սովետական գրականություն» ամսագիր, Եր., 1957, թիվ 9, էջ 175-185:

¹⁰ Այն վերահրատարակվեց 22 տարի անց՝ 1986-ին: Պոեմների բովանդակային - գեղարվեստական էության, ժանրային-կառուցվածքային յուրահատկությունների և ստեղծագործական պատմության լուսաբանման ճանապարհով հեղինակը ռուս և արևմտաեվրոպական գրականության ավանդույթների համատեքստում բացահայտում էր Թունանյանի էպիկական ոճի և ռեալիզմի ձևավորման ընթացքն ու վարպետության ինքնատիպությունը:

¹¹ Գրականության պատմաբան Ջրբաշյանի համար գրականության զարգացման փուլերի առնչությունների դրույթը չափազանց կարևոր էր, և նա առաջինը իր «Թունանյան. Ստեղծագործության պոռթկումներ» ուսումնասիրության մեջ Թունանյանի գրական ուղին բաժանեց վեց շրջանի:

¹² «Թունանյանը և հայ գրականության ավանդույթները» աշխատությունը նվիրված էր անցյալի՝ նախորդների և իր ժամանակի գրականության ժամանակակիցների և հաջորդների հետ պոետի բազմազան ստեղծագործական առնչությունների համակողմանի քննությանը: Այն լուրջ ներդրում էր գրականագիտության զուգադրական վերլուծության բնագավառում և մեզանում ստեղծեց նմանատիպ աշխատությունների նախորինակ:

¹³ Տե՛ս Է. Ջրբաշյան, Թունանյանի արձակի սկզբունքները, «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1983, № 2-3, էջ 21-40, 1965, № 1, էջ 153-170: Այսուհետև՝ ՊԲՀ:

բերելը իր ժամանակի համար նույնպես խիզախում էր: Ջրբաշյանը մեկ-նույն էր պոետի երկերի ինքնատիպությունը՝ մեծ չափով ընդգծելով նրանց գեղագիտական կողմը, պոետիկան: Թումանյանի մասին ջրբաշյանական մենագրությունները մեծ արձագանք գտան: Երեք-չորս աշխատության մասին գրվեցին շուրջ 34 գրախոսական ու հոդված, որոնց հեղինակները ժամանակի անվանի գրողներն ու գրականագետներն էին: Նրանց թվում էին Ս. Աղաբաբյանը, Լ. Հախվերդյանը, Ս. Կապուտիկյանը, Պ. Հակոբյանը, Հ. Ապրեսյանը, Ա. Ինճիկյանը, Հր. Թամրազյանը, Ս. Ջանփոլադյանը և այլք:

Ջրբաշյանը բացահայտեց գրողի ժառանգության պատմական և արդիական նշանակությունը, նրա գեղագիտական հարատև արժեքը, չխամրող հմայքը և դա արեց ոչ թե դրվատանքի գեղեցիկ ու վերամբարձ խոսքերով, այլ գրողի վարպետության յուրահատկությունները մեկնելով, բանասիրական ու տեքստաբանական մի շարք խնդիրներ պարզաբանելով: Գրողի երկերի՝ մինչև Ջրբաշյանը իշխող պարզունակ վերլուծությունը վերաճեց լուրջ գիտական խոսքի, և նրա շնորհիվ թումանյանագիտությունը զարգացման նոր փուլ թևակոխեց, որը կարելի է անվանել ջրբաշյանական: Պատահական չէ, որ այդ շրջանում ստեղծված թե՛ հանրագիտարանի, թե՛ «Հայ նոր գրականության պատմության» 5-հատորյակի «Հովհաննես Թումանյան» հոդվածների հեղինակը նա է:

Ջրբաշյանն առաջինը մեկնեց «Արևելք-Արևմուտք» հակադրությամբ, 20-րդ դարի գրականության ազգային յուրահատկությունները Թումանյանի ընկալմամբ, առաջինը ներկայացրեց գրական ավանդույթների, քննադատության և գրողի բազմապիսի աղբյուրներն ու ժառանգորդական կապը¹⁴, առաջինը և առայժմ միակը որոնեց և գտավ պոետի հայկական առակի միջազգային զուգահեռները¹⁵: Թումանյանագետի տեսադաշտից դուրս չի մնացել գրողի ավելի քան 32-ամյա ստեղծագործական կյանքի և ոչ մի երկ՝ սկսած «Արև ու լուսին» ժողովրդական ավանդության հրապարակումից մինչև վերջին երկերը՝ գրական կտակը՝ 1923 թ. առաջին ամսում «Նորք» հանդեսում լույս տեսած «Սիրիուսի հրաժեշտը», «Արուսյակ» քերթվածները, հեղինակային 7 և խաբանիից թարգմանած 6 քառյակները¹⁶, «Ամբուն կկուն» և այլն:

Հայտնի է Ջրբաշյանի մեծ ավանդը գրականության տեսության,

¹⁴ Տե՛ս **եղ. Ս. Ջրբաշյան**, «Արևելք-Արևմուտք» հակադրությամբ Հովհ. Թումանյանի ընթերցմամբ, ՊԲՀ, 1998, № 1-2, էջ 45-52, **նույնի՝** XX դարի հայ գրականության ազգային յուրահատկության մասին, ՊԲՀ, Եր., 1988, № 4, էջ 3-12, **նույնի՝** Աղայան-Թումանյան. գրական ժառանգորդության հարցի շուրջը (Ղազարոս Աղայանի ծննդյան 150-ամյակի առթիվ), ՊԲՀ, Եր., 1990, № 2, էջ 41-61, **նույնի՝** Խաչատուր Աբովյանի ավանդույթները և Հովհաննես Թումանյանը (Խ. Աբովյանի ծննդյան 175-ամյակի առթիվ), ՊԲՀ, 1984, № 4, էջ 3-19, **նույնի՝** Հայ միջնադարյան գրականության ավանդույթները և Հովհ. Թումանյանը, ՊԲՀ, 1991, № 1, էջ 14-32 և № 2, էջ 23-35:

¹⁵ Տե՛ս **եղ. Ս. Ջրբաշյան**, Հայկական մի առակի միջազգային զուգահեռները, ՊԲՀ, 1997, № 2, էջ 71-80:

¹⁶ Խոսքը վերաբերում է մասնավորապես «Աղբյուրները հնչում են ու անց կենում», «Տիեզերքում աստվածային մի ճամփորդ է իմ հոգին», «Այնքան շատ են ցավերն, ավերն իմ սրտում» և այլ քառյակներին (տե՛ս **եղ. Ս. Ջրբաշյան**, Թումանյանի ստեղծագործության վերջին էջերը (Հովհաննես Թումանյանի ծննդ. 125-ամյակի առթիվ), ՊԲՀ, 1994, № 1-2, էջ 31-52):

տեքստաբանության և մասնավորապես տաղաչափության ասպարեզում: Անշուշտ, նա չէր կարող շրջանցել այդ խնդիրների արժարժունը գրողի արվեստում: Դեռևս 1965 թ. նա գրեց «Ներքին հանգը թունանյանի բանաստեղծական արվեստում»¹⁷, ավելի ուշ՝ 1969-ին՝ «Թունանյանի վարպետության հարցերից (բանաստեղծական տան կառուցումը)»¹⁸: 1994-ին վերստին անդրադարձավ նույն խնդրին¹⁹:

Ջրբաշյանը նաև բազմաթիվ արժեքավոր հրապարակումների հեղինակ է. առաջին անգամ արխիվներից ու ժամանակի մամուլից հայտնաբերեց գրողի ստորագիր և անստորագիր մի շարք հոդվածներ²⁰, որից հետո ղեկավարեց և ուղղորդեց դրանց հայտնաբերման գործընթացը 8-րդ հատորի հրատարակման շրջանակներում: Դեռ 1963 թ. նա հայտնաբերեց Թունանյանի առաջին անստորագիր ելույթը՝ «Մի ավանդությունը»՝ տպագրված «Նոր դարում»²¹: Այնուհետև գիտական շրջանառության մեջ դրեց գրողի «Ինքնակենսագրական գրառումները»²², Բորչալուի շրջանի ավագակախմբերի մասին «Новое обозрение» պարբերականին տված բանաստեղծի անստորագիր թղթակցությունները²³: Գնում էր «Հին կռիվը» կորած պոեմի, հայտնի ու անհայտ յուրաքանչյուր նամակի հետքերով: Հայտնաբերեց Թունանյանի և վրաց բանաստեղծ Գրիգուլ Ռոբակիձեի բարեկամության վավերագրերը²⁴:

Էդ. Ջրբաշյանն ուներ գիտնականի կարևորագույն մի հատկանիշ՝ բանավիճելու մշակույթ: Նա հրաշալի գիտեր նախորդ շրջանի թունանյանագիտության բացերն ու ձեռքբերումները, հաճախ էր բանավիճում նախորդների ու ժամանակակիցների հետ, սակայն միշտ պահպանում էր խորին հարգանք բոլորի նկատմամբ անխտիր: Քաջ գիտակցում էր իր արածի արժեքը, բայց համեստորեն լռում էր և թույլ չէր տալիս, որ ուրիշները բարձրաձայնեն:

1994 թ. թունանյանագիտական վիթխարի ժառանգություն ստեղծած գրականագետը մի պահ փորձում է կարճատև դադար վերցնել այդ բնագավառից և նվիրվել, իր խոսքերով, «վաղուց հերթի սպասող» այլ թեմաների²⁵: Թվում է, թե խիղճը ավելի քան հանգիստ պիտի լիներ արածի համար, սակայն շատ շուտով զգում է, որ հեռանալ չի կարող, որ դեռևս «պարտքեր ունի», և որոշում է շարունակել իր կյանքի գործը, քանի որ, իր իսկ խոսքերով, «Թունանյանի գրական ժառանգությունն իր բազմաշերտ և բազմակողմանի դրսևորումներով հիրավի անսպառ մի երևույթ է և ոչ մի

¹⁷ Տե՛ս ՊԲՀ, 1965, № 1, էջ 153-170:

¹⁸ Տե՛ս «Թունանյան. Ուսումնասիրություններ և հրապարակումներ», Եր., 1969, էջ 62-75:

¹⁹ Տե՛ս **Էդ. Մ. Ջրբաշյան**, Թունանյանի հանգերը, «Բանբեր Երևանի համալսարանի», 1994, թիվ 2, էջ 25-45:

²⁰ **Էդ. Մ. Ջրբաշյան**, Հովհ. Թունանյանի մի անտիպ հոդված, ՊԲՀ, 1988, № 2, էջ 201-211:

²¹ Տե՛ս «Գրական թերթ», 1963, հունիսի 7, նաև՝ ՀԽՍՀ ԳԱ հասարակական գիտությունների «Տեղեկագիր», 1963, թիվ 12, էջ 69-73 («Նոր-Ղար», 1887, № 136, օգոստոսի 15):

²² Տե՛ս ՊԲՀ, 1966, № 1, էջ 173 - 186:

²³ Տե՛ս **Էդ. Ջրբաշյան**, 1898 թվականի ամռանը (Անժանոթ էջեր Հովհ. Թունանյանի ժառանգությունից), «Գրական թերթ», 1976, հուլիսի 2:

²⁴ Տե՛ս **Էդ. Ջրբաշյան**, Մի նամակի հետքերով, «Գրական թերթ», 1990, դեկտեմբերի 7:

²⁵ Տե՛ս **Էդ. Ջրբաշյան**, Թունանյանի գրական ժառանգությունը, էջ 9:

հետազոտող իրավունք չունի հանձնվելու այդ բնագավառում ամեն ինչ ավարտած լինելու ինքնագոհ տրամադրության»²⁶:

Ջրբաշյանն այն թունանյանագետներից էր, որոնց հետազոտությունները վճռական նշանակություն ունեցան ոլորտի հետագա զարգացման համար՝ միանգամայն նոր որակ ապահովելով այդ ասպարեզում: Սա պայմանավորված էր այն բանով, որ հենց նա՝ թունանյանագիտության մեջ հաստատեց հիմնարար, ելակետային այնպիսի սկզբունքներ, որոնք դեռ օգնելու են ապագա հետազոտողին թունանյանական աշխարհի անկրկնելի գեղեցկությունների հայտնաբերման ճանապարհի խոչ ու խութերը հաղթահարելիս: Թունանյանին հայտնաբերելու նպատակադրությամբ Ջրբաշյանը գրեթե միշտ այնպիսի հպանցիկ հարցադրումներ է կատարում, որոնք դառնում են յուրօրինակ բանալիներ և բացում են նորանոր ուսումնասիրությունների հնարավորություններ: 1970-1980-ականների սերունդը. գրեթե առանց բացառության, իր ուղին տեսավ լուսավորված ջրբաշյանական ավանդներով: Հիրավի, չափազանց կարևոր էր ակադեմիկոսի դերը. նա տվեց չափանիշ, որին պետք է ձգտեր յուրաքանչյուր գրականագետ: Այսօր էլ Ջրբաշյանի թունանյանագիտական երկերը ուղենշային են և այսօր էլ նա՛ է լավագույն թունանյանագետը:

Բացի տաղանդավոր հետազոտող լինելուց, Ջրբաշյանը թունանյանագիտության ասպարեզում հրաշալի կազմակերպիչ էր ու անգերազանցելի ղեկավար: Նա վիթխարի պատասխանատվություն էր զգում Թունանյանի երկերի լիակատար ժողովածուի՝ ակադեմիական հրատարակության տասնատորյակի աշխատանքները ղեկավարելիս, գրեթե ամենամյա թունանյանական ընթերցումները գրողի թանգարանում նրա դստեր՝ Թամարի հետ կազմակերպելիս: Ջրբաշյանն է հիմնել և ղեկավարել «Թունանյան . Ուսումնասիրություններ և հրապարակումներ» չափազանց կարևոր մատենաշարի ստեղծման և հինգ հատորների լույս ընծայման աշխատանքները: Ցավոք սրտի նրա նախաձեռնած ու կատարած այդ կարևոր աշխատանքները հետագայում դադարեցին:

1991-ից մինչև 1996-ի մայիսը ծնվում է Թունանյանի մասին Ջրբաշյանի գրած վերջին մենագրությունը՝ «Թունանյանի գրական ժառանգությունը», որը լույս տեսավ նրա մահից հետո՝ 2000 թ., մինչդեռ նա ՀՀ ԳԱԱ Մ. Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտի տնօրենն էր և կարող էր այդ շրջանում հրատարակված որևէ այլ գրքի փոխարեն իրենը տպագրել: Սակայն այդ դեպքում Ջրբաշյանը Ջրբաշյան չէր լինի: Նա դիմում էր հովանավորների, հատկապես Հարություն Սիմոնյանին, ով երբեք նրան չէր մերժում: Սակայն դիմում էր միայն Թունանյանի հատորների, «Ուսումնասիրություններ և հրապարակումներ» մատենաշարի և կոլեկտիվ այլ աշխատանքների, բայց ոչ իր հետազոտությունների համար: Մահից մեկ տարի առաջ՝ 1998 թ. փետրվարին, նա գրում է Հ. Սիմոնյանին. «Այսօր մեր գրականագետները շատ չտպագրված գրքեր կարող են առաջարկել (ես ինքս չհրատարակված մի քանի գիրք ունեմ)... առաջարկում են առաջին

²⁶ Նույն տեղում, էջ 9 - 10: Նույն գրքի հիշատակարանում գրում է. «Ուրախ եմ, որ ես ուժ ունեցա նվիրվելու այդ չնշակված թեմաներին և մարելու իմ պարտքը, առանց որի իմ տասնամյակների աշխատանքը թերի կլիներ շատ կողմերով» (էջ 507):

հերթին հրատարակել Յովհաննես Թումանյանի հետ կապված նյութերի մի ժողովածու ... Հանուն մեր մշակույթի, հանուն մեր բանասիրական գիտության և հանուն Ամենայն հայոց բանաստեղծ Յովհաննես Թումանյանի»²⁷: Նամակը ստանալուց անմիջապես հետո Հ. Սիմոնյանը հեռախոսով տալիս է իր համաձայնությունը²⁸: Գիտականության, պահանջկոտության ու արտաքին խստության ետևում թաքնված էր քնարական հոգի, թումանյանական անսահման բարություն ու լույս: Բնությունից շռայլորեն օժտված տաղանդաշատ գիտնականը երջանիկ էր իր գործով, ողջ կյանքի համար ընտրած թեմայով, որն իմաստավորում էր այդ կյանքն ու գույն տալիս նրան: Ամբողջ կյանքում և արվեստում Թումանյանը, դրոնելով մեծատառով «Մարդու», «անարատ մարդու» իդեալը, իր կյանքով ու գործով է մատնացույց արել «մարդ» ամենաբարձր կոչմանը արժանանալու ճանապարհը և ապացուցել, որ ամենից դժվար բանը կյանքում մարդ լինելն է: Գրականագետն իր բազմաթիվ աշխատություններում և բանավոր խոսքում հաճախ էր մեջբերում Թումանյանի խոհերը մարդու մասին. «Ոչ մի պաշտոն կամ կոչում չկա, որ հավասար լինի և կարելի լինի համեմատել մարդ կոչումի հետ... լավ մարդը - էդ բնության, ավելի ճիշտ մարդկության մեջ ամենակատարյալ և ամենասքանչելի երևույթն է և ամենահազվագյուտ»²⁹: Նա այնքան գրեց Թումանյանի ողջ ստեղծագործության հիմնական թեմայի ու գաղափարի՝ «անարատ մարդու» իդեալի հաստատման գեղեցիկ երազանքի գեղարվեստական արտահայտության մասին, որ, բնակություն հաստատելով թումանյանական աշխարհում, ապրում էր այնպես, ինչպես երազել էր ամենայն հայոց բանաստեղծը.

Ա՛խ, երանի՛ ով մարդ կըզա

Ու մարդ կերթա անարատ...

Երանի՛ եղվարդ Ջրբաշյանին, որ եկավ ու գնաց որպես անարատ մարդ և իր թումանյանագիտական ուսումնասիրություններով ու նաև իր լինելիությամբ մեկ անգամ ևս հավաստեց Թումանյանի հավերժական գոյությունը մեր ժողովրդի մշակույթի ու նաև համաշխարհային արվեստի պատմության մեջ:

Բանալի բառեր – *թումանյանագիտություն, հայ, գրականագետ, հայ գրականություն, բանասեր, տեքստաբան, աղբյուրագետ, ուսումնասիրող, աշխատություն*

СУСАННА ОВАНЕСЯН – *Туманян в жизни Эдварда Джрбашяна*. – Эдвард Джрбашян – автор целого ряда ценных исследований, посвящённых творчеству Туманяна. Он изучал его произведения, созданные во всех жанрах: поэмы, баллады, лирику, прозу. Ему удалось переломить вульгарно-социологический подход к туманяновскому наследию, долгие десятилетия преобладавший в литературоведении. В противовес этому идеологизированному подходу основное своё внимание он обращал на эстетическую сторону поэзии и прозы Туманяна, на его

²⁷ **Էդ. Ջրբաշյան**, Թումանյանի գրական ժառանգությունը, էջ 510:

²⁸ Յովհանավորը խոստովանում է. «Ինձի համար մեծ բախտավորություն է, որ իմ լուծման ներդրեցի այդ կոթողային գործին մեջ և իրականացավ մեծ գրականագետի երազանքը» (նույն տեղում):

²⁹ **Էդ. Ջրբաշյան**, Թումանյանի գրական ժառանգությունը, էջ 498:

поэтику. Благодаря ему туманяноведение вступило в новую фазу развития. При этом он был не только талантливым учёным-исследователем, но и замечательным организатором и координатором научной работы.

Своими трудами академик Джрбашян продемонстрировал, что творения Туманяна навсегда вошли в культуру армянского народа и в мировую литературу. Он и сегодня остаётся лучшим нашим туманяноведом.

Ключевые слова – *туманяноведение, литературовед, армянская литература, филолог, текстолог, источниковед, исследователь*

SUSANNA HOVHANNISYAN – *Hovhannes Tumanyan in Edward Jrbashyan's life.* – Ed. Jrbashyan is an author of many valuable scientific publications on Tumanyan-study. He studied the Armenian poet's works in all genres - poems, ballads, and prose. He broke untouchable vulgar sociological stereotype of analyzing Tumanyan's works ruling more than 3 decades, and emphasizing the aesthetic side of his works. The primitive analysis of the writer's works developed into a serious scientific speech; due to him Tumanyan-study entered a new stage of development, which can be called as Jrbashyan-style.

Ed. Jrbashyan's research played a decisive role in the further development of Tumanyan-study providing quite a new quality in that field. In addition to being a talented researcher Jrbashyan was also a wonderful organizer and leader in Armenian literary science. Today the academician's works still have a guiding character. Edward Jrbashyan's literary studies once again confirmed Tumanyan's eternal existence in the culture of our nation as well as in the history of world literature.

Key words – *Tumanyan studies, Armenian, literary critic, Armenian literature, philologist, textual critic, specialist of source study, researcher, scientific work*